

šta je vrednost

pitanje estetskih i umetničkih vrednosti i kriterijuma

milan damnjanović

Pitanje: Šta je vrednost jest dečje, ali ne detinjasto pitanje; to je filozofsko pitanje suštine ili jedno metafizičko pitanje. Naša filozofska tradicija započinje sa takvim pitanjima, poput onog koje je u Platonovom dijalogu *Hipija stariji* (Hippias maior) postavio Sokrat sofisti Hipija: »Šta je to lepo? (tί εστί τό καλόν 286 D). To pitanje se opravljano može pretvoriti u drugo, koje glasti: »Šta je vrednost (tί εστί τό αξιόν), jer lepo je jedna vrednost, i ne može se odrediti bez roda kome pripada. Platon je prvi postavio pitanje o lepoti kao takvom (avtό τό καλόν), o onom koje se nalazi u svim promenljivim lepotama, što znači u osnovi svih lepih pojava. No u ovom dijalogu Platon ne pokušava da definisiše lepo, već samo da razjasni smisao pitanja o lepoti, da probudi i izoštri svest o problemu. U svakodnevnom životu spontano reagujemo i sudimo o nečem postojećem kao o lepoti, ali je pitanje: otkud znamo šta je samo lepo, otkuda nam kriterijum i princip svih lepih pojava, njihov *logos*, njihov *a priori* koji prethodi svem našem razumevanju, što je njihova osnova ka nešto za sebe postojeće. Time se tematizuje osnova ili dovoljni razlog lepog, a iz svega može razabrati *ontološki* smisao Platonovog pitanja, koji u ovom dijalogu ne ide dalje od toga do da razjasni taj smisao.

Prema scenariju dijaloga, Sokrat suočen sa zagonetnošću lepih pojava, držeći se svog intelektualnog poštenja ili misličke savesti ne može da sudi o tome bez odgovarajuće osnove i upravo dok je tražio rešenje susreće najboljeg sagovornika u toj stvari, sofistu Hipiju, koji je najpre lep čovek, zatim ume lepo da govori i baš se priprema za javni govor o lepoti. Njemu, dakle, Sokrat postavlja ono pitanje: »Možeš li nam reći šta je samo lepo?«. Hipija na to daje tri odgovora, od kojih nijedan ne zadovoljava Sokrata zato što se sva tri odnose na empirijski lepo, na nabranje lepih pojava, na opažajno lepo, na fenomenalne činjenice, što znači na ontički, ali ne i na ontološki shvaćeno lepo. Zatim Sokrat daje svoje odgovore: lepo je ono što je prikladno, što je potrebito, što unapređuje naš život, najzad ono u čemu uživamo posredstvom oka i uha. Ali ni ti njegovi odgovori nisu definicija lepog, jer on tu ne preduzima definisanje, već želi da razjasni samo pitanje: šta je to lepo, da ustanovi šta se pita tim pitanjem ili koji je smisao tog pitanja.

Tako je istorijski prvi put bilo postavljeno pitanje: Šta je to lepo, lepo kao vrednosti, i to estetska vrednost koja obuhvata i umetničku vrednost. Ali, šta je vrednost? Mada je to drugo pitanje izričito formulisano znatno kasnije, tek u novo doba i tek sa pojmom filozofije vrednosti ili aksilogije u prošlom stoljeću, ono je ipak bilo u snazi od početka, i svakako za Platona. Lepo stoga za njega zastupa vrednost, dok on posebno govori o ljubavi kao vrednosti u vezi sa lepotom. U dijalozima *Phaidros* i *Symposion* on u tom smisla sklopu preduzima definisanje lepog, pri čemu ne dovodi u sumnju mogućnost same operacije definisanja.

U *Phaidrosu* se ljubav (*eros*) kao božanski zanos (*mania*) određuje pomoću šećanja (*anamnesis*) na nekad videnu istinsku lepotu, pri čemu Platon shodno svom metafizičkom dualizmu razlučuje zemaljsku od istinske lepote. Ova druga je dostupna samo duhovnim očima. U *Symposionu* se opet prema ljubavi kao vrednosti navode stupnjevi u saznanju lepog: to je, najpre, ljubav prema lepoti u jednom odredenom telu, zatim ljubav prema telesnoj lepoti uopšte, pa ljubav prema lepoti duše, i još ljubav prema lepoti saznanja i, najzad, sagledanje apsolutne ili istinske lepote ili same ideje lepog. Za smrtno biće kao što je čovek radanje i stvaranje lepog u lepom predstavlja po Platonu ono što je večno i besmrtno; večno kao vrednost i stvaranje radi večnosti uzdizanjem do ideje čini smisao našeg opstanka. Otuda se vidi da se problem vrednosti tiče smisla naše egzistencije, ali se u Platonovom pogledu ne razlikuje biće od vrednosti. Vrhovna ideja u poretku idejā je ideja doba (*agatōn*), koja je vrhovna kako po biću, tako i po vrednosti.

U našoj filozifskoj tradiciji lepo je najpre bilo tumačeno u duhu Platona, zatim u različitim oblicima platonizma, dakle u jednom tipu metafizike koji se pojavljuje u mnogim istorijskim modifikacijama sve do našeg vremena, sve do pojave filozofije vrednosti u prošlom stoljeću i njenog razvoja u našem vremenu. Takoreći na drugome kraju te tradicije pojavljuje se dakle idealistička novokantovska filozofija vrednosti platoniskog obilježja, koja se drži idealnog apriornog važenja vrednosti za sebe (*Werte für sieh, ideales Ansichsein der Werte*) i po sebi. Držeći se uvek istog pitanja: Šta je lepo i Šta je vrednost mi nalazimo u Nic. Hartmann-a (Hartman) sledeću formulaciju: »Ima jedno za sebe postojeće carstvo vrednosti (ein für sich bestehendes Reich der Werte), pravi kosmos noćestis koji isto tako postoji s onu stranu stvarnosti, kao i s onu stranu svesti«

(*Ethik*, 1926, cit³ 1949). To »carstvo vrednosti« Hartman je ustanovio u svojoj *Etiči*, ali ga, naravno, po ideji nije ograničio na moralne vrednosti. U svom poslednjem sistematskom, posthumno objavljenom delu *Estetika*, 1953, Hartman piše da se u »istraživanju vrednosti estetike oslanja na etiku«, što već unekoliko pokazuje njegove metodičke ciljeve u duhu tradicionalnog sistema filozofije. U Uvodu on konstatiše da je za svaku estetiku najčešće istraživanje estetskih vrednosti, jer za njih »jezik nema imena, a mišljenje nema pojmove«. Nesavladivo prepreku predstavlja to što su estetske vrednosti individualizovane, smatra Hartman, pa je zbog toga u ovom fenomenalnom području nemoguće sistematski pregled rođova i vrsta. Čak i tamo gde je u tom pogledu nešto učinjeno, kao u nauци o umetnosti i književnosti, čak i u stilskim analizama, pre je reč o strukturi, negoli o umetničkoj vrednosti dela. »Vrednosni pojmovi prečutkuju sâm vrednosni karakter« umetničkog dela i »samo apeluju na živo osećanje vrednosti« (Estetika, Uvod, prev. M. D., 1968)

Naravno da tu kritički možemo primetiti Hartmanovo problematično podvođenje umetničkih pod estetske vrednosti i to učinimo polazeći od iskustva moderne umetnosti, ali i od moderne filozofske estetike, ali je to podvođenje razumljivo sa gledišta tradicionalne estetike, kao i iskustva tradicionalne umetnosti, čega se Hertman drži. U *Estetici* nalazimo jedan odeljak pod naslovom »Današnje stanje stvari u problemu vrednosti« (naš prev., str. 390 ff), gde Hartman ukratko navodi aktivno stanje problema u filozofiji vrednosti i zatim govori o estetskim vrednostima. Ovde pomognemo samu pododeljak »Metافيцијски проблем вредности« gde je reč o načinu postojanja vrednosti, o smislu i izvoru njihovog važenja, najzad o njihovoj relativnosti i apsolutnosti.

Polazeći od Kanta Hartman smatra da se zahtev za opštim važenjem može legitimno postaviti u odnosu na nešto objektivno individualno i apsolutno pojedinačno (individualni zakon) kao što je to umetničko delo ili estetski predmet. Teorijski opšte i apriorno, poput nekog matematičkog stava, važi za estetsku vrednost kao Kantova subjektivna opštost u smislu intersubjektivne opštosti kao saglasnost onih koji imaju adekvatan stav prema jednom umetničkom delu ili estetskom predmetu. Ta saglasnost se, po Hartmanu, postiže u jednom istorijskom času, ona se može gubiti i ponovno postići u istorijskom trajanju, ali ona isključuje bilo kakvu relativnost čim se jednom uspostavi. Time se Hartmanovo novokantovsco platonsko metafizičko gledište u etici pretvara u estetiku u relacionizam vrednosti, uvek sa gledišta tradicionalnog »subjekt-objekt rascpa«, ali se i u estetski isključuje bilo kakva realitost i sa idealnim važenjem odbacuje kao istorizam tako i psihologizam.

Tako je zasnivanje filozofije vrednosti u prošlom stoljeću kao nove i samostalne discipline značilo obnavljanje platoniske metafizike i u estetici: estetska vrednost je »vrednost za sebe«, ona postoji po sebi na idealan aprioran način, formalno govoreći, kao Platonova ideja lepog. Sada sažinamo celu istoriju platonizma u našoj filozofskoj tradiciji, i to pomoću jednog sjajnog eseja španskog filozofa H. Ortega u *Gasset-a* (Ortega i Gaset), koji nastoji da savlada platonizam u problemu estetske vrednosti iz punе svesti o razlici i drugaćnosti tih fenomena koji zahtevaju nominalističko gledište, okazionalne pojmove i diferenciran izražaj strukture pojedinačnog. Pomoću Ortege označavamo raspon problema estetske vrednosti i vrednosti uopšte, pri čemu se, sa jedne strane, ističe ideja nadistorijske »logike vrednosti« (F. J. von Rintelen) kao aktuelne modifikacije platoniske metafizike, a sa druge povesni način mišljenja u filozofiji vrednosti, mogućnost stvaranja vrednosti uopšte, mogućnost novih i »alternativnih« vrednosti u »zbivanju vrednosti« i dr. Ovo drugo gledište nas interesuje ne samo iz načelnih razloga kao povesno pitanje, već i kao istorijsko pitanje one situacije u kojoj je filozofsko pitanje o vrednosti postalo aktualno jednom u klasičnoj starini, a zatim u prošlom stoljeću, na ishodu novoga doba i u ovome času.

Ortega je u razdoblju od 1916. do 1934. objavljivao eseje pod opštim naslovom *El espectador* (Posmatrač), gde se nalazi i zbirka »Razgovor u golfu« i u njoj esej pod naslovom »Estetika u tramvaju«. Ortega u tom eseju govori o prosudjivanju ili procenjivanju lepote žene u svakodnevnom životu, na ulici, u tramvaju i drugde na javnim mestima, i to u Španiji i na španski način, koji mu se čini ne samo nepristojnim, već upravo nepodnošljivim, ali on takođe smatra, i zato piše o tome, da se taj nepodnošljivi način može oplemeniti i uzdići do pravog suda o vrednosti. Možda u tome oplemenjenju treba pozнатi njegovo zalaganje u nacionalnoj kulturi da se uzdigne i uvede u evropsku, ali je njegova osnovna ideja filozofska. Ortega tu formalno raspravlja o platonizmu s gledišta estetike i filozofije vrednosti. U književnom rahu on postavlja isto ono pitanje koje se nalazi u Platonovim dijalozima: Šta je lepo. Lepo i za Ortegu znači vrednost, i stoga se u formi eseja otvara pitanje metafizike lepog i filozofije vrednosti.

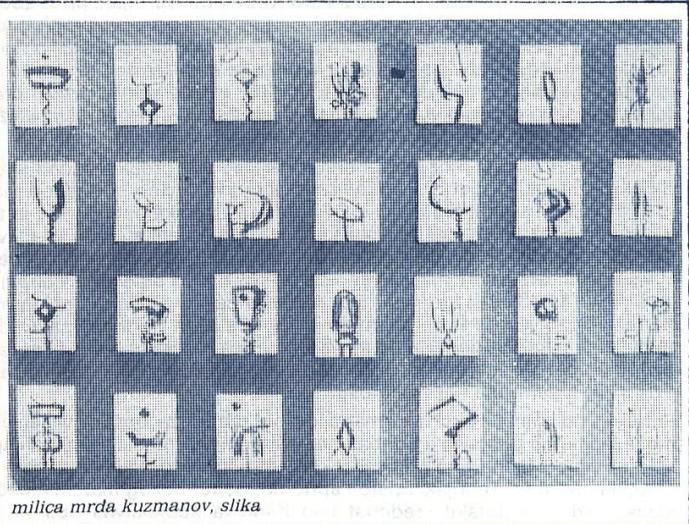
Ortega polazi od galantne pretpostavke da su sve žene lepe pre nego što dokazu ono što je suprotno od toga, pa tek zatim postavlja svoje pitanje o tome kako uopšte prosudjujemo lepotu žene, koje kriterijume tada primenjujemo, na čemu se zasniva naš estetski sud, čime obrazlažemo svoju spontanu reakciju u proceni telesne lepote i sl., dakle sva ona pitanja koja znamo iz *Hipija* i *Gozbe*, kao i *Fedra*. Otuda je prvi metodički korak obraćanje Platonu i ispitivanje mogućnosti prihvatanja njegove teorije ideja, što ovde znači ideje lepog kao apsolutne i, sledstveno, egzis-

tentne i uzorne vrednosti kao kriterijuma u prosudjivanju lepote ove ili one žene. Tada bi zaista sve bilo jasno i pouzdano i saglasno u našem procenjivanju, a subjektivnost našeg suda ukusa ne bi imala nikakvu obavezujuću snagu. No teškoća Platonove teorije ideja i u ovome pogledu se sastoji u tome što tih ideja nema pa dakle ni ideje lepog. Ali ako se ne možemo držati Platonove metafizike, možda bi neka forma platonizma bila prihvatljiva za našu praktičnu svrhu, možda prosudjivanje ženske

lepote ne treba svesti na jedan ideal, već uzeti mnoštvo idea i različite tipove lepote, i to u parataksiji, kao ravnopravne vrednosti. No to ne bi bitno promenilo položaj, jer bismo onda umesto jedne nepostojeće ideje imali više isto tako nepostojećih ideja. Ortega zaključuje da na taj način razblažena Platonova metafizika ne znači nikakav načelan napredak. Razmišljanje se zatim nastavlja u tome smislu i završava time što se ni jedno gledište platonskog obeležja ne može prihvati u prosudjivanju lepote žene i nijedno drugo koje polazi od neke obavezujuće opštosti kao norme vrednosti, već se po Ortegi put otvara tek onda ako podemo od konkretnog lika neke žene i njene lepote procenjujemo prema njoj iminentnom idealnu kao individualnom kriteriju tako što ćemo neke crte odobriti kao saglasne, a druge odbaciti kao nesaglasne sa idealom svojstvenom samo tom liku. To je dakle nominalističko rešenje u estetici u izvornom i strogom značenju reči estetika, jer ovde nije reč o umetnosti i umetničkim delima, već o telesnoj lepoti, o ljudskom liku, o prirodnoj lepoti bića čovekovog.

Tako Ortega pristaje uz fenomene specifične lepote estetskih fenomena, pa dakle i pojma ženske lepote, uz individualne estetske vrednosti jednog lika koji se ne može podvesti pod nešto opšte, pod kategorije, zakonitosti norme, estetsko područje gde su umesto jedinstva i identiteta važnije razlike i drugačijost. Tako se Ortega kreće putem istoričnosti načina prosudjivanja u estetici i filozofiji vrednosti. Slično tome Ortega se i u etici drži moralnog prosudjivanja i vrednosti koje se ne mogu podvesti pod nešto opšte, pod neki moralni zakon ili imperativ, drži se vrednosti specifičnih i neponovljivih pojedinih moralnih stanja stvari, drži se dakle i u tome fenomenalnom području povesnog načina mišljenja. Prema tome, vreme je da se sada sa pitanjem Sta je vrednost, a Sta lepo obratimo tom povesnom načinu mišljenja u estetici i filozofiji umetnosti, da razmotrimo ima li novih vrednosti i da li je moguće stvaranje vrednosti, najzad kako nastaju i nestaju vrednosti.

(Odlomak)

milica mrda kuzmanov, slika

kiša je stala

boris kulenović

UČITELJ-BEGUNAC

Baš kao da je
istresla poslednji trn
droge iz neuredne kose
i digla glavu i lice,
Istina, o danas
legantna i puna zahteva.
Radnje su tek otvorene,
kiša pada.
U redu kišo
danasa je tvoj dan.
Cujem devojku iz susedstva
kako strčava niz stepenice,
namirisana okupana,
moja želja je
kao ovaj siti kanarinac.
A juče se otvorio davo
dlakavih nogu
raskrečan nad
golišavim plusom i minusom.
U sredini davo
s leva starica, a s desna andeo,
kartonska sudbina
ima posla s varalicom.
Stao sam naceren jugu
i postao čovek
sa dobrim izgledima.
Kiša je stala,
zemlja je lepov,
priroda je humor,
vazduh je plavičasta
rakija od anisa.
Gledaj:
vreme je pijani poštar
slep za bezimena vrata
moje kuće.
Kanarinac i ja.
Mali žuti
stomaka punog semenki,
ja
pušač u pižami
izboden kopljima jutra
blaženo ištićem
kao sveti Sebastijan
pun milosrda i humora.

AVGUST

Sangvinično plava
boja onog što je nebo
je svetlost nakljukana kiseonikom.
Video sam kako niko ne diše,
jer sve je kristal i tišina,
a noć i plima
su barokno nekorisni
ukrasi
odbegli od vremena.
Jedini vetrar
su spokoj i glad.
Svod je uflukan pticama
koje nisu dovoljno teške
da slete.
Jedini metal
su bakarno zelene oči
ofset lepotice na kalendaru.
Avgust.
Avgust taj i taj
u automehaničarskoj radionici
gde pesnik, hrabro gazim
po geografskim obrisima
mrlja motornog ulja.
I od prljavih prstiju
očima i strpljenjem čuvam
prizor septembra
na pin-ap kalendaru
iznad mašine za skidanje guma
okičene muvama i prašinom.

TRI PORTRETA NEBA

1.
Nalik velovima u čipkastom jatu,
nošeni vazduhom
prljavi papiri i leševi lišća
skrivali su golotinu neba.

Bilo je možda četiri
musava, jesenja sata
i fiktivni ornament
ruže vetrova
na svodu srednje Evrope:
kao loša zatvorska tetovaža,
kao ženski pol.

To,
loše raspoloženo
Nebo, Veliki Travestit
u sekundi smiraja bilo je,
u ovoj tački priče,
na silu opršeno.

2.

Nalik svitu
Velaskezovih kraljevskih kretena,
oblaci kopilad
njišu se spram
zadihanog horizonta.

3.

Zvezde se ne vide
od nerodene vode.

ČOVEK U AUTOBUSU

Na prvoj stranici
linije Liman-Centar
jedva njih par
nespretno odevenih
popelo se
u jutarnje blistav autobus.

Ispaštajući sporost
ostavljeni u nemilost
iščezavanja
i praznog prostora
bez ijednog rukohvata
u blizini,
ljudi su se povili
svi u jednom pravcu
nalik trski pod vетrom.

Uplovili smo tada
među fasade i dvorede,
i uskoro
sva lica
i onih što su ušli posle,
neprijatno blizu jedna drugim
motriša su
prljavi plehani svod,
lažno ravnodušna
nalik suncokretima po mirnom dnu.

Visoko,
duž postojane šipke
nanizani su
široke šake muškaraca.
Šest i dvadeset dva,
na satu devojke
kojoj ni visoke štikle
ne pomažu
da se purpurno ukrašenim prstima
zakači gore.

Na krivini kod
vojnih zgrada
osetih
da grčevito
nesvesna mog lica
njena šaka traži
pomoč od mog kaputa
i za minut
počiva na reveru.

Šest i dvadeset tri,
kao da ima da mi saopšti
nešto svakako sudbonosno,
ta šaka
sa jeftinim prstenom
i uredno lakiranim noktima,
na mom levom reveru.

Medutim skromnost
rada ponos.
Izadob.
Iz iskustva slutim
da lica vlasnica
manikiranih ruku
nisu izvesno lica
Dobrih Devojaka.